Inovaţia şi schimbarea în limbă în perspectivă sociolingvistică

NICOLAE SARAMANDU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

În monografia consacrată graiului din Ţara Haţegului, Ovid Densusianu constata, în legătură cu tratamentul dentalelor *t*, *d*, urmate de *e*, *i*, că „în regiunea […] apuseană, pe lângă *t'e*, *d'e*; *t'i*, *d'i*, găsim fazele mai nouă *tśe*, *dźe*; *tśi*, *dźi*”[i], precizând că „prin mai multe sate aşezate la apus de Haţeg (Făcădin, Tuştea, Densuş, Ştei, Peşteana, Toteşti, Lunca-Cernei, Meria) pronunţarea aceasta se aude mai des în vorbirea celor tineri, pe când în vorbirea celor bătrâni se păstrează *t'e*, *d'e* etc.” [ii] şi că „*tś*, *dź* sunt în graiul din Ţara Haţegului o infiltraţiune din Bănat” [iii].

Revenind, după aproape o jumătate de secol, într-unul din satele studiate de Ovid Densusianu, la Meria, B. Cazacu observa că „în stadiul actual, situaţia se prezintă exact invers în raport cu constatările lui Ov. Densusianu, în sensul că, la vorbitorii din generaţia mai în vârstă (atât bărbaţi, cât şi femei), este aproape generală pronunţarea cu *ć*, *đ*, iar la cei tineri pronunţarea cu *t'* sau *t˘* (uşor palatalizat), uneori chiar cu *t*, şi pronunţarea cu *d'* sau *d˘* (uşor palatalizat), uneori chiar cu *d*” [iv]. Explicaţia dată acestei „inversări” a situaţiei este următoarea: „După cum era şi de aşteptat, pronunţarea cu *ć*, *đ* din vorbirea tinerilor în epoca în care Ov. Densusianu şi-a făcut cercetarea s-a generalizat şi a devenit pronunţarea curentă a generaţiei mai în vârstă de astăzi”[v]. În continuare, autorul studiului adaugă: „Paralel cu acest fenomen, în graiul actualei generaţii tinere a început să se răspândească, prin influenţa şcolii, a armatei etc., o pronunţare mai apropiată (uneori chiar identică) de aceea din limba comună (*t'*, *t˘* sau *t* şi *d'*, *d˘* sau *d*)” [vi].

Constatările făcute de cei doi lingvişti pun în evidenţă câteva chestiuni de sociolingvistică referitoare la g e n e r a ţ i a d e v o r b i t o r i, cum sunt:

- transmiterea inovaţiei lingvistice prin generaţia tânără de vorbitori;
- fidelitatea[vii] generaţiei de vorbitori faţă de inovaţie sau, cu alţi termeni, fidelitatea (lingvistică a) vorbitorilor faţă de „generaţia” din care fac parte;
- modificarea „direcţiei” de deplasare a isoglosei, adică „reorientarea” isoglosei[viii], sub influenţa exercitată de limba literară îndeosebi asupra tinerilor vorbitori.

În cele ce urmează ne propunem să readucem în discuţie, pe baza unor date noi, aceste probleme legate de transmiterea inovaţiei lingvistice prin generaţia de vorbitori şi să evidenţiem următoarele două aspecte:

- fidelitatea vorbitorilor faţă de comunitatea lingvistică, mai exact spus faţă de „norma” lingvistică a comunităţii;
- adaptarea rostirii „generaţiei de vorbitori” la rostirea altor generaţii, ca manifestare a *adaptării vorbirii la partener*.

Într-o cercetare anterioară[ix], am comparat datele oferite de ALR – anchete efectuate în deceniul 4 al secolului XX – cu cele din atlasele lingvistice regionale – anchete efectuate în deceniul 7 al secolului XX, la un interval de timp de aproximativ 30 de ani, cam o generaţie de vorbitori (în accepţiunea curentă). Spre deosebire de cele observate la Meria, compararea datelor din atlasele lingvistice regionale, (NALR)cu cele din ALR pune în evidenţă *stabilitatea* ariilor dialectale. Observaţia este valabilă atât pentru domeniul foneticii: *Ë / z* în *buz**ă***, *÷a / e* în *must**ea**ţă / must**a**ţă*, *u / î* în ***u**mflu* / ***î**mflu*, cât şi pentru domeniul morfologiei: pl. *buz**e** / buz**ă***, pl. *feţ**e** / feţ**ă*** şi al lexicului: *burtă – foale – pântece* (*pâncete*); harta *genunchi* este atât fonetică: [genunÖ] / [genuÖ], cât şi morfologică [ĝenunÖ, ĝenuÖ] / [ĝenunÖ**e**, ĝenuÖ**e]** (formă refăcută de singular)[x].

Pornind de la aceste rezultate contradictorii, – situaţia din Meria, situaţia constatată de noi pa baza ALR / NALR – am efectuat un studiu de caz: am urmărit variabilele *ţ ~ ţ'* [rostiri de

BDD-V3927 © 2003 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:13 UTC)

tipul *fraț ~ fraț—*, *ț**â**n ~ ț**i**n*, *ameț**a**lă ~ ameț**ea**lă*, *ț**a**pă ~ ț**ea**pă*, *înț²p ~ înț**é**p*, *ț**ă**puşă ~ ț**e**puşă* etc.] în Oltenia, pe baza volumului de *Texte dialectale* de E. Petrovici (1943; culegere în perioada 1933-1936) şi a volumului *Texte dialectale. Oltenia* (1967; culegere în perioada 1963-1965)[xi]. Am reținut pentru studiu numai localitățile care apar în ambele volume. Este vorba de 5 localități răspândite în întreaga Oltenie. Intervalul de timp între cele două culegeri este de aproximativ 30 de ani, deci cam o generație în accepțiunea curentă (la fel ca în cazul celor două serii de atlase lingvistice: ALR şi atlasele lingvistice regionale).

Media de vârstă a subiecților din cele două culegeri de texte este foarte apropiată: 52,6 ani în textele lui E. Petrovici şi 54,2 ani în volumul de *Texte dialectale. Oltenia*.

Rezultatele comparației sunt următoarele:

Petrovici, *TD*		*TD. Oltenia*	
/ț/	/ț'/	/ț/	/ț'/
86 (atestări)	9	75	7
90,5%	9,5%	91,7%	8,3%

După cum se poate observa, la un interval de timp de trei decenii – o „generație" de vorbitori – situația rostirilor /ț/ şi /ț'/ a rămas aproape neschimbată; un procentaj ceva mai ridicat de rostiri cu /ț/ apare în *TD. Oltenia*: 91,7%, față de 90,5% în textele culese de E. Petrovici. Având în vedere că rostirea cu /ț/ reprezintă – în perspectivă istorică – inovația lingvistică[xii], constatăm că ea s-a transmis, în cele trei decenii, într-un ritm foarte lent (procentul realizat este de numai 1,2%). Această constatare pune în evidență *fidelitatea* vorbitorilor nu față de „generația" din care fac parte, ci față de norma lingvistică a comunității.

Situația semnalată aici se deosebeşte de cea prezentată la începutul expunerii, referitoare la palatalizarea dentalelor *t*, *d*, urmate de *e*, *i*, în graiul din Meria (Hațeg), unde, la un interval de timp de aproape o jumătate de secol, tinerii aveau o rostire total diferită: cu dentalele palatalizate la începutul secolului XX (deceniul 1), cu dentalele nepalatalizate în deceniul 6 al secolului XX[xiii].

Rostirile cu /ț/ reprezintă în Oltenia o inovație venită din aria graiurilor nord-vestice; pentru graiurile sud-estice (în special pentru Muntenia) caracteristică este rostirea „conservatoare" cu /ț'/[xiv]. Direcția de deplasare a isoglosei – în perspectiva istoriei limbii – este, în acest caz, *dinspre nord-vest spre sud-est*.

În prezent, asistăm la „reorientarea" isoglosei – dinspre sud-est spre nord-vest – datorită faptului că rostirea muntenească „conservatoare" cu /ț'/ a fost preluată în norma limbii literare. Din perspectiva influenței exercitate de limba literară asupra graiurilor, inovația e reprezentată, în prezent, de rostirile cu /ț'/.

Fenomenul poate fi urmărit pe baza volumului de *Texte dialectale. Oltenia*.

Autorii volumului au înregistrat material dialectal de la patru „generații" de vorbitori stabilite convențional:

- generația vârstnică (media de vârstă: 67 de ani);
- generația adultă (media de vârstă: 39 de ani);
- generația tânără (media de vârstă: 19 de ani);
- copii de vârstă şcolară (media de vârstă: 11 de ani).

Procentul atestărilor pentru /ț'/ este de 17,1% (82,9% pentru /ț/), fiind superior celui de 8,3% menționat anterior în comparația cu *TD. Petrovici* (media de vârstă: 54,2 ani). Procentul sporit al rostirilor cu /ț'/ – care reprezintă inovația din perspectiva limbii literare – se explică prin faptul că am luat în considerare toate „generațiile" de vorbitori.

Situația, pentru fiecare din cele patru „generații" este următoarea:

BDD-V3927 © 2003 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:13 UTC)

	/ț/	/ț'/
generația vârstnică	90,8%	9,2%
generația adultă	77,4%	22,6%
generația tânără	71,7%	28,3%
copii de vârstă şcolară	56,2%	43,8%

Este evident că rostirea literară cu /ț'/ se transmite îndeosebi prin „generațiile" tinere de vorbitori.

Variabila lingvistică /ț/ - /ț'/ la copii de vârstă şcolară

În cadrul „generației" de elevi (media de vârstă: 11 ani), am disociat cele trei grupe de vârstă întâlnite mai frecvent în *TD. Oltenia* – copii de 10 ani, copii de 11 ani, copii de 12 ani – şi am urmărit procentajul realizat de rostirile cu /ț/ şi /ț'/:

vârsta	/ț/	/ț'/	ț (%)	ț' (%)
10 ani	(13)	(20)	39,4 %	60,6 %
11 ani	(40)	(26)	60,6 %	39,4 %
12 ani	(57)	(22)	72,1 %	27,9 %
total	(110)	(68)	61,8 %	38,2 %

Rostiri cu /ț'/ (ca în limba literară):
copii de 10 ani: 60,6 %
copii de 11 ani: 39,4 %
copii de 12 ani: 27,9 %

După cum se observă, rostirile cu /ț'/ – care, în cazul elevilor, reprezintă inovația datorată influenței limbii literare exercitate în şcoală – în loc să fie mai mare, este mai mică la copiii de 12 ani (27,9 %) decât la copiii de 11 ani (39,4 %) şi la copiii de 10 ani (60,6 %).

Procentul de rostiri cu /ț'/ la copiii de 12 ani este foarte apropiat de cel consemnat pentru generația tinerilor (media de vârstă: 19 ani): 27,9 %, respectiv 28,3 %. Pe măsură ce vârsta creşte, se constată că rostirea copiilor de vârstă şcolară se apropie de rostirea persoanelor mai în vârstă.

Rezultă din expunerea de față că *inovația* se transmite prin „generația" de vorbitori nu în mod mecanic, ci printr-o permanentă adaptare sau acomodare a rostirii la rostirea celorlalte „generații". Aceasta e forma de manifestare, la nivelul comunității lingvistice, a *acomodării vorbirii la partener*. Dat fiind că *inovația* nu se generalizează de-a lungul unei „generații" de vorbitori, rezultă că *schimbarea lingvistică* – reprezentând rezultatul generalizării inovației – nu poate fi ataşată de o anumită „generație".

Observăm că termenul „generație de vorbitori" conține un paradox: pe de o parte, prin „generația de vorbitori" se transmite inovația şi, pe de altă parte, se asigură continuitatea comunicării la nivelul comunității.

Ne putem întreba care este utilitatea acestui concept – de fapt, a acestui parametru – în studierea variației lingvistice.

Am constatat că inovația se transmite cu intensitate diferită de către vorbitori de vârste diferite şi în funcție de natura variabilei lingvistice. Asistăm, uneori, la „reorientarea" isoglosei sub influența limbii literare, ca în cazul variabilei /ț/ - /ț'/. Ca urmare, în studiul variației lingvistice şi a schimbării în limbă, factorul de variabilitate **„generație de vorbitori"** este inoperant. Este preferabil să se vorbească de factorul (sau parametrul) **vârstă**.

NOTE:

BDD-V3927 © 2003 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:13 UTC)

[i] Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 32.
[ii] *Op. cit.*, *loc. cit.*
[iii] *Ibidem*.
[iv] B. Cazacu, *Procesul de diferenţiere în graiul unei comune (Meria – reg. Hunedoara)*, în vol. *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, 1966, p. 103.
[v] *Op. cit.*, *loc. cit.*
[vi] *Op. cit.*, p. 103-104.
[vii] Termenul de *fidelitate lingvistică* (engl. *language loyalty*) apare la U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, New York, 1953; cf. şi John J. Gumperz, *The Speech Community*, în *Language in Social Groups*, Stanford, California, 1971, p. 114-128.
[viii] Pentru fenomenul de „reorientare" a isoglosei sub influenţa limbii literare, cf. Nicolae Saramandu, *Arii fonologice şi zone dialectale de tranziţie (pe baza NALR. Oltenia*, vol. I–II), SCL, XXVI, 1975, nr. 1, p. 119-130 (şi bibliografia citată).
[ix] Nicolae Saramandu, *Pentru un atlas al atlaselor lingvistice regionale*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 57-67.
[x] *Op. cit.*, p. 58-59.
[xi] Nicolae Saramandu, *Un paradox sociolingvistic: generaţia de vorbitori*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 1, p. 71-74. Cf. şi Nicolae Saramandu, *Deux types de variables sociolinguistiques*, în RRL, XXII, 1977, nr. 3, p. 315-319.
[xii] Pierderea diferenţei între /ţ/ şi /ţ'/ constituie o inovaţie a graiurilor dacoromâne nord-vestice (care s-a transmis şi în cea mai mare parte din Oltenia), în timp ce păstrarea ei în graiurile sud-estice (sau munteneşti) este un fenomen de conservare. Faptul că limba literară a impus ca normă rostirea munteneasc ă a făcut ca, în graiurile olteneşti actuale, inovaţia să fie reprezentată de refacerea opoziţiei /ţ/ - /ţ'/, prin reintroducerea lui /ţ'/, ceea ce a determinat „reorientarea" isoglosei fonologice.
[xiii] Fenomenul palatalizării dentalelor în graiul din Meria este un exemplu elocvent de felul în care, o dată cu avansarea în vârstă, rostirea generaţiei de vorbitori devine tot mai conservatoare.
[xiv] Vezi nota 12.

Abstract

In this paper we adopted a socio-linguistic perspective on the way in which linguistic innovation is transmitted through the "generation of speakers". In the process of innovation transmission one can notice the adaptation of the manner of utterance of the "generation of speakers" to the utterance of other generations, as a result of the adaptation of speech to the interlocutor. The innovation is transmitted with different intensity by speakers of different ages. As a result, in the study of the changes of a language, it is the parameter "age" that operates not the parameter "generation of speakers".

BDD-V3927 © 2003 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:13 UTC)